

Logika indyjska

Michał Lipnicki

Zakład Logiki Stosowanej UAM

20 listopada 2011

Na dzisiejszych zajęciach powiemy o pierwszej indyjskiej szkole filozoficznej *par exelence*, która zajmowała się zagadnieniami logicznymi — njaja (*nyāya*) uważanej za kontynuację nurtu *ānvikṣiki*.

Termin *nyāya* został utworzony z rdzenia $\sqrt{nī}$ — „prowadzić, wieść, wywodzić”.

Podstawowe zagadnienia rozważane w filozofii szkoły njaja:

- natura poznania,
- źródła poznania,
- metody weryfikacji poznania,
- metody prezentacji uzyskanego poznania,
- metody argumentacji,
- związki poznania z językiem (filozofia języka).

Szkoła njaja prezentuje:

- realizm metafizyczny,
- realizm epistemologiczny,
- substancjalizm.

Ujmując rzecz ogólnie poznanie może być:

- wyrażalne językowo (konceptualne);
- niewyrażalne językowo (niekonceptualne).

Spór o powszechniki

W każdym indywiduum jest obecny powtarzalny byt — powszechnik (*sāmānya* dosł. „podobieństwo”), na podstawie którego łączy się określone indywidua w klasy.

Powszechnik jest więc równie realny co byt indywiduowy, jest jego częścią.

W sporze **naturalizm** vs **konwencjonalizm** najjaikowie (od *naiyāika* — zwolennik filozofii njaja) zajmują stanowisko konwencjonalistyczne (naturalizm jest postulowany w Upaniszadach).

Odróżnienie przedmiotu i jego nazwy „x, które obserwuję nazywa się «x»”. Najpierw percypujemy x, potem nadajemy nazwę „x”.

Nie ma żadnego naturalnego związku między słowem a jego desygnatem, tak jak nie obserwuje się, aby wypowiedaniu słów „jedzenie”, „ogień” i „topór” towarzyszyło uczucie sytości, gorąca i cięcia. (...) znaczenie słowa jest tylko wynikiem konwencji. (Nyāya-sūtra II.1.54-56)

Konwencjonalny (*sāmayika*) to zdaniem Watsjajany (*Vātsyāyana*) *ustalenie ograniczające denotacje danego słowa, przy pomocy nakazu mówiącego, by określony przedmiot był desygnatem tej a nie innej nazwy.* (*Nyāya-bhāṣya* II.2.55)

Konwencji uczy się przez obserwację języka w użyciu oraz przez studiowanie nauk o języku, tj. gramatyki i etymologii.

Vājapyāyana — jakościowa teoria znaczenia „konotacjonizm”; *Vyādi* — substancjalna teoria znaczenie — „denotacjonizm”. Filozofię njaja trudno jednoznacznie przypisać do któregoś z tych podejść. .

Twierdzimy, że znaczeniem słowa (rzeczownika) jest gatunek, forma oraz obiekt indywidualny (Nyāya-sūtra II.2.69)

To, do którego z powyższych odnosi się nazwa, zależy od konkretnego kontekstu gramatycznego oraz sytuacyjnego (pragmatycznego), w jakim jest ona używana.

Mając na uwadze realizm omawianej szkoły, należało by raczej przypisać ją do podejścia gramatyka *Vyādi* (z zastrzeżeniami).

Na poznanie składają się cztery podstawowe czynniki:

- podmiot poznawczy (*pramātr*),
- kryterium poznawcze (*pramāṇa*),
- przedmiot poznania (*prameya*),
- rezultat poznania (*pramiti*).

akt poznania (*jñāna*) \neq kryterium poznawcze (*pramāṇa*)

Właściwym źródłem poznania jest rzeczywisty przedmiot zewnętrzny w stosunku do podmiotu poznającego.

Njaja wyróżnia cztery kryteria poznawcze — źródła wiedzy:

- percepcja (*pratyakṣa*),
- rozumowanie (*anumāna*),
- analogię (*upamāna*),
- słowny przekaz tradycji (*śabda*).

W przypadku filozofii *nyāya* można przeprowadzić dychotomiczny podział poznania na wyrażalne językowo (rozumowanie, analogia, tradycja) oraz niewyrażalne językowo (percepcja).

Percepcja jest to wiedza, która powstaje przez kontakt zmysłów z ich przedmiotem i jest określona nienazywalna i wolna od błędów. (Nyāya-sūtra I.1.4)

Percepcja jest czystym doznaniem przedmiotu:

akt percepcji \neq werbalizacja.

pratyakṣa od: *prati* — działanie skierowany ku; *akṣa* — oku.

Przebieg procesu percepcji:

zmysł \Rightarrow przedmiot \Rightarrow kontakt \Rightarrow akt poznania.

Warunek kontaktu zmysłów z przedmiotem w przypadku obiektów znacznie oddalonych od podmiotów poznających jest spełniony dzięki „promieniom ocznym” (*caṅśūraśmi*)

Nośnikiem dźwięku jest eter (*ākāśa*), w którym dźwięk rozchodzi się falowo.

Analogia to wiedza o danej rzeczy na podstawie jej podobieństwa do innej rzeczy znanej wcześniej (Nyāya-sūtra I.1.6).

Analogia to także rozpoznanie relacji między znanym terminem a nieznanym desygnatem.

Przekaz słowny to pouczające stwierdzenie autorytetu (Nyāya-sūtra I.1.7).

Autorytet może być doczesny — zwykli ludzie albo ostateczny — wieszczowie wedyjscy (*ṛṣi*).

Nie ma „uniwersalnych” autorytetów, każdy posiada swoją specjalizację.

W traktacie *Nyāya-sūtra* wyróżniono zostały trzy typy debaty:

- (1) **Debata właściwa** (*vāda*) — jej celem jest dążenie do prawdy i zwiększenia wiedzy i szczęścia obu dysputantów. Ma ona przyjacielski charakter, obie strony posługują się akceptowalnymi zabiegami erystycznymi i poprawnymi wnioskowaniami. Konieczne jest zajęcia konkretnego stanowiska przez obie ze stron.
- (2) **Spór (para)dialektyczny** (*jalpa*) — celem jest „wygrana za wszelką cenę”. Nie chodzi o zbliżenie się do prawdy, ale o udowodnienie własnej tezy (nawet jeśli jest fałszywa), lub obalenie tezy przeciwnika (nawet jeśli jest prawdziwa).
- (3) **Spór erystyczny** (*vitaṇḍā*) — jeden z uczestników nie zajmuje żadnego stanowiska, a jedynie atakuje tezy przeciwnika, używając sofizmatów i nieuczciwych chwytów erystycznych.

Przykłady kilku paralogizmów racji (*hetvābhasā*)

- **Racja pokrętna** (*savyabhicāra*) - prowadzi do więcej niż jednej konkluzji.
- **Racja sprzeczna** (*viruddha*) - uzasadnia przeciwieństwo tezy.
- **Racja typu „błędne koło”** (*prakaraṇasama*) - aby ją uzasadnić, trzeba odwołać się do problemu, który miała rozwiązywać.
- **Racja niedowiedziona** (*sādhyasam*) - jeżeli potrzebuje uzasadnienia.
- **Racja użyta „nie w porę”** (*kālātīta*) - jeżeli czas, w którym była by skuteczna już przeminął.

Przykłady chwytów erystycznych:

- Przeinaczanie sensu wypowiedzi przeciwnika:
 - Ekwiwokacja (*vākchala*) — przyjęcie innego znaczenia danego terminu.
(A: *On ma nowy koc (nava-kambala).*
B: *To on ma dziewięć koców (nava-kambala).*)
 - Fałszywe uogólnienie (*sāmānyachala*) - przeniesienie znaczenia danego terminu na całą klasę przedmiotów podobnych.
(A: *Tego bramina cechuje mądrość i zacne postępowanie.*
B: *Jeśli każdy bramin posiadałby mądrość i zacne postępowanie, to także braminów heretyków cechowałaby mądrość i zacne postępowanie!*)
- Wypaczenie metaforycznego użycie (*upacārachala*) — zignorowanie faktu, że dany termin został użyty w znaczeniu pierwotnym lub przenośnym.
(A: *Trybuna woła.*
B: *To nie trybuna woła, tylko ludzie stojący na trybunie.*)

Kontrargument jest nieskuteczny, gdy opiera się na pozornym podobieństwie lub pozornej odmienności. (*Nyāya-sūtra* 1.2.10)

- (1) Kontrargument z analogii: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Dźwięk jest trwały, ponieważ jest nienamacalny; tak jak przestrzeń.*
- (2) Kontrargument z heteronomii: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ różni się pod względem własności z obiektami trwałymi, np. przestrzenią (bycie produktem).* **B:** *Dźwięk trwały, ponieważ różni się pod względem własności z obiektami nietrwałymi, np. garnkiem, (bycie nienamacalnym).*
- (3) Kontrargument z dodanej własności: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Dźwięk jest widzialny, ponieważ, jak twierdzisz, jest tożsamy z widzialnymi substancjami, np. garnkiem.*
- (4) Kontrargument z odjętej własności: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Dźwięk jest niesłyszalny, ponieważ, jak twierdzisz jest tożsamy z niesłyszalnym garnkiem.*
- (5) Kontrargument niepewny: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** Skoro to, czy nietrwałość jako cecha dźwięku jest niepewna, to również nietrwałość jako cecha przykładu — garnka jest niepewna.

- (6) Kontrargument z pewności: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Skoro jest faktem pewnym, że przykład — garnek posiada własność nietrwałości, to jest też pewne, że posiada ją dźwięk, a jeśli tak, to rozumowanie jest zbędne.*
- (7) Kontrargument z zamiany: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Dźwięk jest produktem, tak jak garnek, lecz dźwięk powstaje również przez łamanie ciał fizycznych, czyli w sposób w jaki nie może powstać garnek. Dlatego nietrwałość może być nieobecna w dźwięku chociaż jest obecna w garnku.*
- (8) Kontrargument z „racji dla racji”: **A:** *Dźwięk jest nietrwały, ponieważ jest produktem; tak jak garnek.* **B:** *Skoro dźwięk jest produktem, to co sprawia, że jest produktem (jaka jest dla tego faktu racja).*